

האם זה הגיוני?

או במילים אחרות: האם הבנתי את מה שקראתי?

מאת: ג'יין אוקהיל, קייט קיין, קארסטן אלברו¹

[פרק 8 מתוך הספר: מבינים ומלמדים הבנת הנקרא]

הקדמה

"מור הבינה שאינה מבינה, ולכן חזרה שוב לתחילת הפרק, בניסיון נוסף להבין את הקשר בין המשפטים."
The White Lie, Andrea Gillies (2012, p.99)

מהציטוט למעלה אנחנו מבינים שמור מתקשה להבין את מה שהיא קוראת. כמו כן, אנחנו מבינים שמור היא קוראת מיומנת: היא מבינה שהיא לא מצליחה לחבר את המשפטים לרעיונות הגיוניים, ולכן היא גם לא מצליחה להבין את הטקסט. כלומר: מור בוחנת את ההבנה שלה ומסיקה שהיא לא לגמרי מבינה את מה שהיא קוראת. מור היא גם קוראת אסטרטגית: כדי להצליח להבין היא נוקטת בפעולה וחוזרת לתחילת הפרק לקריאה חוזרת. איך היא מצליחה לעשות את זה ולמה זה חשוב? - על כך במאמר זה.

מטרות המאמר:

- להדגיש את החשיבות של ניטור הבנה ולהציע כמה דרכים להתמודדות עם בעיות בהבנה.
- לבחון מה מקשה על ילדים לנטר את ההבנה.
- להציע דרכי הוראה שיעזרו לשפר את ניטור ההבנה.

מה זה ניטור הבנה?

ניטור הבנה הוא בחינת ההבנה במהלך הקריאה או ההאזנה. הקוראים (או המאזינים)²³ עושים רפלקציה על תהליך ההבנה, הם שואלים את עצמם שאלות לגבי מילים ומשפטים ומוודאים את הבנתם. שאלות שהקורא עשוי לשאול את עצמו כאשר הוא בוחן את ההבנה שלו:

- האם זה הגיוני?
- כיצד מה שקראתי עכשיו מתקשר למה שקראתי קודם?
- איך המידע הזה מתחבר למה שאני כבר יודע בנושא זה?
- מה משמעות המילה הזאת?

יכולות להיות כמה סיבות לאי הבנה מספקת של טקסט:

- חוסר בידע כללי וספציפי בנושא שהטקסט עוסק בו.
- חוסר באוצר מילים הכרחי להבנת הרעיונות המרכזיים בטקסט.
- חוסר בכלים לשוניים המאותתים על רצף האירועים בטקסט, כגון: מאזכרים, מילות קישור ומילות יחס ועוד.

¹ Does it make sense? Monitoring for meaning, Jane Oakhill, Kate Cain, Carsten Elbro, In: Understanding and Teaching Reading Comprehension (2014).

² לאורך המאמר ההתייחסות היא לקוראים אבל הכוונה היא גם לתהליך שקורה כאשר מאזינים לטקסט.

³ המאמר כתוב בלשון זכר אך מתייחס גם לנקבה.

קורא מיומן בוחן את הבנת הטקסט תוך כדי קריאה ויודע אילו אסטרטגיות יהיה נכון להפעיל אם הוא חווה קושי בהבנה. כלומר, מודעות להבנה של הטקסט היא רק הצעד הראשון כדי להבטיח הבנה, ולאחר מכן יש להפעיל אסטרטגיות מתאימות.

הקורא יכול להשתמש בכמה אסטרטגיות כאשר הוא חווה קושי בהבנה:

- כאשר יש מילה שהוא לא מבין - לבדוק שההגייה נכונה, לנסות להבין את המשמעות שלה מתוך המבנה המורפולוגי שלה או להיעזר בהקשר, לחפש את המשמעות שלה במילון, להמשיך לקרוא ולראות אם המשמעות שלה מתבהרת.
 - כאשר לא מבינים את הסיבות לפעולות של דמות מסוימת - לקרוא שוב את החלק הזה של הסיפור, להמשיך לקרוא ולראות אם הסיבה מתבהרת מאוחר יותר, להסיק מסקנה המקשרת בין חלקי המידע השונים.
- הערה: קורא יכול להיות בעל יכולת גבוהה של ניטור הבנה אבל ללא יכולת של יישום האסטרטגיות שיגשרו על חוסר ההבנה. קורא כזה, יזהה את קשיי ההבנה אבל לא יידע כיצד להתמודד איתם.

כיצד מעריכים ניטור הבנה?

ישנן דרכים רבות ומגוונות להעריך את יכולת ניטור ההבנה אצל התלמידים. במאמר מובאות שלוש דרכים: שתיים מהן הן דרכים שמורים יכולים ליישם בביתה, השלישית שכיחה בעיקר במחקר, אך ניתן להיעזר בה גם בביתה.

1. לבקש מהתלמידים לסכם חלקים מהטקסט שקראו. כך אפשר לראות אם הטקסט מובן או לא (הבנת הרעיונות המרכזיים בטקסט, הסיבות לפעולה של דמות, הקשר הנסיבתי בין אירועים וכו').
2. לבקש מהתלמידים לדרג את הקושי של חלקי הטקסט השונים. בהנחה שהטקסט מדורג מבחינת התוכן ומבחינה לשונית, הילדים לא אמורים לדרג את כל החלקים כ"קל". משימת הדירוג יכולה להיות משולבת עם משימות נוספות, כגון: איתור מילים לא מוכרות או מידע חדש שלא "מתיישב" בצורה הגיונית עם מידע קודם בטקסט בגלל חוסר הבנה.
3. במחקרים - כדי להעריך ניטור הבנה, החוקרים מכניסים במכוון טעויות בטקסט ושואלים אם הטקסט הגיוני, ואם לא - מדוע. כך הם בודקים אם הנחקרים מנטרים את ההבנה שלהם. לדוגמה:

הטעות בטקסט	דוגמה לטעות	הדרך לוודא את אי ההבנה
הכנסת מילות תפל	הבובה החדשה של נעמה הייתה שונה משאר הבובות. הדרט שלה היה קצר יותר.	כדי לזהות מילה לא ידועה, הקוראים צריכים לוודא שהם מכירים את המשמעויות של כל המילים האחרות במשפט.
עובדה העומדת בסתירה לידע עולם קודם	המתכון של הביצים המטוגנות הוא פשוט ולוקח 10 דקות להכין. אתה פשוט מקלף אותן, חותך דק ושם בכריך.	כדי לוודא שמידע כלשהו לא תואם ידע עולם קודם, הקוראים צריכים להשוות את המשמעות של מה שהם קראו עכשיו עם מה שהם כבר יודעים על הנושא.
מידע סותר בטקסט	הנמרה יצאה מהמאורה והסתכלה לאחור, לעבר שני הגורים הקטנים שנולדו בתחילת האביב, ממש לפני כמה שבועות. היא התיישבה קרוב למאורה והסתכלה עליהם - יוצאים לאט-לאט מהמאורה בפעם הראשונה ומשחקים בשמש הסתיו החמימה.	כדי לאתר סתירה פנימית בטקסט הקוראים צריכים להשוות את המשמעות של מה שקראו עכשיו עם המשמעות הכוללת של הטקסט עד כה, כלומר לשלב את המידע החדש בתוך מודל ההבנה המנטלי ההבנה של הטקסט.

נכון שאם שואלים את הילד מראש אם הטקסט הגיוני, בעצם מאותתים על כך שיש טעויות בטקסט ובכך מעודדים פעולה שהילדים לא עושים בדרך כלל בקריאה היום-יומית. אבל לצורך הערכה, הפעילות יכולה להראות את הפוטנציאל של הילד לאתר טעויות ולנטר את ההבנה.

ההתפתחות של ניטור ההבנה: מה ילדים יכולים לעשות ומתי?

ילדים מסוגלים לנטר הבנה בגיל מוקדם, עוד לפני רכישת הקריאה, אבל זה לא אומר שהילדים מנטרים את הבנתם כל הזמן. לפניכם דוגמה לטקסט שבתוכו סתירות פנימיות, פעם הן מופיעות במפורש ופעם הן משתמעות מן הטקסט:

רובד גלוי (כתוב באופן מפורש בטקסט)

ביום יש סוגים שונים של דגים. יש דגים עם ראש הדומה לתנין; יש דגים עם ראש שדומה לחתול. הדגים נמצאים באזורים שונים בים. יש דגים הנמצאים גבוה, קרוב לפני הים, ויש דגים הנמצאים במעמקי הים. דגים חייבים אור כדי לראות. במעמקי הים אין בכלל אור. חשיכה גמורה. מכיוון שכל כך חשוך שם, הדגים לא יכולים לראות שום דבר. הם אפילו לא יכולים להבחין בצבעים השונים. חלק מהדגים הנמצאים במעמקי הים יכולים לראות את הצבע של האוכל שלהם.

רובד סמוי (משתמע מהטקסט)

ביום יש סוגים שונים של דגים. יש דגים עם ראש הדומה לתנין; יש דגים עם ראש שדומה לחתול. הדגים נמצאים באזורים שונים בים. יש דגים הנמצאים גבוה, קרוב לפני הים, ויש דגים הנמצאים במעמקי הים. דגים חייבים אור כדי לראות. במעמקי הים אין אור. שורת חשיכה מוחלטת. חלק מהדגים החיים במעמקי הים מזהים את המזון שלהם לפי הצבע שלו. הם אוכלים רק אצות אדומות.

הסתירה אולי ברורה לנו - אם אין אור, הדגים לא יכולים לראות, אבל 50% מהילדים בני 8-11 שהשתתפו במחקר, לא שמו לב לבעיה בטקסט המפורש אפילו כשנשאלו שאלות ישירות כגון: "האם הטקסט הגיוני?". בטקסט המשתמע המצב היה חמור יותר: 96% מהילדים לא הבחינו בבעיה בטקסט. כלומר - ילדים מנטרים את ההבנה, אבל לא תמיד. סיבות אפשריות לכך שהילדים לא הבחינו בבעייתיות בטקסט:

- הילדים לא יבקרו טקסט הניתן ע"י מבוגר. כאשר מאותתים על כך שבחלק מהטקסטים יש טעויות, כלומר נותנים לילדים את הרשות לבקר, שיעור ההבחנה שלהם בטעויות עולה.
- קוראים שונים מתייחסים למדדים שונים: רוב הילדים התייחסו להבנת אוצר המילים בטקסט ולא לקשר בין חלקי הטקסט.

במחקר נוסף משנת 1984, שהשתתפו בו ילדים בגילאי 5-11, ניתנו לילדים שלושה סוגי טקסטים: טקסטים עם מילות תפל, טקסטים המשלבים מידע הסותר ידע עולם קודם, טקסטים שיש בהם מידע סותר. לילדים נאמר מראש שבחלק מהטקסטים יש טעויות, אבל לילדים עד גיל 7 היה קשה לאתר את הטקסטים עם הסתירות הפנימיות. כאשר הילדים נדרשו לספר מה קראו בטקסט, הם גם הבינו יותר את הטקסט, ורובם גילו את הסתירות בטקסטים. תוצאות מחקר זה מראות שרצוי שמורים יתכננו פעילויות המעודדות את התלמידים לנטר את הקריאה וההבנה שלהם.

קשיים בניטור ההבנה: למי יש בעיה ולמה?

ילדים מסוגלים לבחון הבנה או אי-הבנה של הטקסט מגיל צעיר, אבל ילדים צעירים מאוד וילדים עם קשיים בהבנת הנקרא מתקשים להבחין בסתירות בטקסט. ככל שגדול יותר המרחק בין מידע חדש לעובדה או מידע קודמים, כך גדל הקושי לזהות את הסתירה. יש לכך כמה סיבות:

- **רמת עיבוד המידע הדרושה כאשר המשפטים הסותרים לא נמצאים בסמוך ויכולת הזכירה הנדרשת:** כאשר יש עומס רב על הזיכרון, ילדים המתקשים בהבנת הנקרא יתקשו לאתר טעויות בטקסט. כמו כן, יכולת הזכירה של ילדים צעירים חלשה מזו של ילדים בוגרים יותר, וזה יכול להסביר חלקית מדוע ילדים צעירים מצליחים פחות מילדים בוגרים יותר לאתר טעויות.
- **מדדי ניטור שונים:** ילד צעיר שרק רוכש את הקריאה או ילד המתקשה בקריאה עסוקים יותר בפענוח המילה מאשר קוראים בוגרים ומיומנים יותר. זה יכול להסביר מדוע ילדים צעירים וקוראים מתקשים יוכלו אולי לזהות מילות תפל, אולם יתקשו בזיהוי סתירות או טעויות מורכבות יותר שהוכנסו לטקסט.
- **קושי בזיהוי סתירה הקשורה בידע כללי:** הקושי עשוי לנבוע משתי סיבות -
 - חוסר בידע כללי בנושא הטקסט.
 - קושי בשליפת ידע קודם רלוונטי לטקסט תוך כדי קריאה: גם כשילדים יש הידע הנדרש, קשה להם לשלוף אותו תוך כדי קריאה. הסבר אפשרי לכך הוא שקיבולת הזיכרון של ילדים צעירים לא מאפשרת להם להבין את מה שהם קוראים ובאותו הזמן גם להשוות את מה שהם קוראים למידע שכבר קיים אצלם. לדוגמה, ילדים שקראו באופן עצמאי טקסט על ילד שרכב על אופניים שגלגליהם שבורים לא זיהו את הסתירה, אבל כשנשאלו אם אפשר לרכוב על אופניים עם גלגלים שבורים - הם ידעו שלא.

ללמד ניטור הבנה

כיצד מורים יכולים לעודד תלמידים לנטר את ההבנה שלהם?

- **מודלינג של תהליך ניטור ההבנה:** מודלינג המדגים כיצד לנטר הבנה תוך מתן דוגמאות לבעיות שהם עלולים להיתקל בהן בטקסטים אמיתיים, כמו: מילים לא ידועות, עובדה העומדת בסתירה לידע קודם, חוסר עקביות בטקסט עצמו. תהליך החשיבה בקול יאפשר זיהוי של הבעיה והעלאת פתרונות. להלן דוגמה לשיחה המעודדת ניטור הבנה.

הטקסט:

ביום שמש המורה דני והכיתה שלו יצאו לטבע, ללמוד על בעלי החיים באגם הקטן שליד בית הספר. אחת הקבוצות מצאה חיה קטנה בעלת רגליים ארוכות, שנראתה כמו סירה עם שני משוטות, וביקשה את עזרתו של דני בזיהוי החיה. דני, שהיה קצר רואי, הניח את משקפיו, ומיד זיהה את החיה. זה היה "פשפש מים". דני עזר לקבוצה לצלם את פשפש המים ולהחזיר אותו למים. פתאום נשמע בדשא מאחוריהם רעש של משהו שנשבר וגל רצה לעברם כשאפה מדמם. "או", אמר דני, "מישהו יכול לעזור לי למצוא את המשקפיים?"

השיחה:

מה גרם לרעש בדשא?

תלמיד א: אני לא יודע. אולי צפרדע.

המורה: אתה יכול למצוא בטקסט את המקום שמדבר על הרעש שנשמע? תמשיך לקרוא עוד קצת.

תלמיד ב: איך זה נקרא... אולי פשפש המים?

המורה: תמצא את הקטעים בטקסט שבהם פשפש המים מוזכר. איפה הוא נמצא? איפה היה הרעש?

תלמיד ג: גל דרכה על ענף.

המורה: על מה עוד גל הייתה יכולה לדרוך? הסתכלו שוב בתחילת הסיפור ונסו למצוא עוד דברים שיכולים להיות על הדשא.
- **לגרום לתלמידים להיות מעורבים בטקסט:** קוראים טובים הם קוראים פעילים שמעורבים בתוך הטקסט - הן בזמן הקריאה והן אחריה. קורא מעורב הוא קורא בעל מוטיבציה גבוהה להגיע להבנה, לכן רצוי למצוא דרכים שיגרמו לקוראים בעלי ניטור הבנה חלש להיות מעורבים יותר בבניית ההבנה תוך כדי קריאה. במחקר הבדק בדיוק את הנושא הזה, נמצא שילדים המתקשים בהבנת טקסט הצליחו טוב יותר לאתר מילות תפל, מידע הסותר ידע עולם קודם, וחוסר עקביות בטקסט כאשר נתנו להם תפקיד של בלש, שצריך לקרוא הצהרות מאנשים שהיו עדים לפשע, מאשר ילדים שההוראה עבורם הייתה פשוט לקרוא את הטקסטים ולאתר

טעויות (ילדים בעלי יכולת טובה בהבנת הנקרא לא הושפעו מההוראות והצליחו למצוא את הטעויות בין אם כבלשים ובין אם לא).

משימה כזאת היא דוגמה לדרך שבעזרתה אפשר לבדוק אם לילד בעל יכולת ניטור הבנה נמוכה יש פוטנציאל לפתח כישורי ניטור הבנה טובים כשהוא מעורב בקריאה או בהאזנה.

- **סיכום הטקסט:** סיכום טוב אפשרי רק כשמבינים את הרעיונות המרכזיים בטקסט. פעולת הסיכום יכולה לעזור לזהות חלקים בטקסט שהיו בעייתיים. היא דורשת יכולת השוואה ויכולת מיזוג מידע ממקומות שונים בטקסט.
- **לעודד תלמידים לדמיין סיפור בתמונות ויזואליות:** ללמד ילדים לחשוב על הסיפור שהם קוראים או מקשיבים לו כסדרה של תמונות המשולבות אחת בשנייה. דרך זו יכולה לסייע בזכירת הסיפור ובזכירת פרטים במדויק. היא דורשת יכולת השוואה ויכולת מיזוג מידע ממקומות שונים בטקסט.

סיכום

היכולת להעריך הבנה של טקסט בזמן קריאה או האזנה היא מיומנות חשובה. כאשר הקורא נתקל בחוסר הבנה הוא ינסה לפתור אותה. יכולת זו מתפתחת כבר בגיל צעיר, אבל סיבות שונות עלולות להגביל את יכולת ניטור ההבנה אצל קוראים צעירים, כמו: חוסר ידע בנושא שהטקסט עוסק בו, או חוסר באוצר מילים הכרחי להבנת הרעיונות המרכזיים בטקסט, שעלול לגרום לפספוס טעויות בטקסט. מטרת הטכניקות לעידוד ניטור ההבנה המוזכרות במאמר היא לגרום לקוראים הצעירים להיות מעורבים בקריאה ובהאזנה ולחשוב על המשמעות כאשר הם מעבדים את הטקסט.